

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

Varga Aranka

GYERMEKVÉDELEM ÉS ISKOLÁZOTTSÁG

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezetők
Prof. Dr. Forray R. Katalin
Dr. Bárdossy Ildikó

Pécs
2008

TARTALOM

Bevezetés	4
A vizsgált csoport	5
A disszertáció témája	6
Kutatói kérdések és hipotézisek	7
Kutatási módszerek	10
Az empirikus kutatás eredményei	14
Következtetések	19
Javaslatok	26
Irodalom	30
A doktori értekezéshez kapcsolódó publikációk	33

BEVEZETÉS

A történelem során különböző formákban és tartalommal oldották meg azoknak a gyerekeknek, fiataloknak az életét, akik család nélkül nőttek fel. A középkortól folyamatosan épült ki a sokféle szociális jellegű ellátórendszer, az újkorban sorra születtek a gyermekek védelmére vonatkozó rendeletek, és **napjainkra már elsősorban az a kérdés, milyen minőségű gondozást kapnak azok a gyerekek, akik családjuk nélkül kénytelenek élni** (Herczog 1997, Volentics 1999, Veressné 2004, Szikulai-Rácz 2006, Veckó 2007). Akár a hazai, akár a nemzetközi gyermekvédelemre vonatkozó kutatásokat és helyzetjelentéseket tekintjük át, azzal találkozunk, hogy élethelyzetük nehezebb, mint családban élő társaiké.

A dolgozatban azt vizsgáljuk, hogy az állami ellátórendszerbe kerülés után miként változik meg a gyermekvédelemben felnövők élete, sikerül-e lemaradásaikat behozni, és felnőtt korukra lesz-e esélyük a társadalmi beilleszkedésre. Napjainkban a társadalmi beilleszkedés egyik sarokpontja, hogy milyen iskolázottsággal lép a felnőttkorba, az önálló életbe az egyén. Ez akkor is fontos, ha biztos családi háttér áll az önálló életkezdés időszakában a fiatal felnőtt mögött, de amennyiben ez hiányzik, akkor különösen nagy jelentősége van. **A dolgozat a család nélkül felnövők életének azokat az összetevőit tárja fel, amelyek elősegítik, illetve gátolják a sikeres iskolázást,** és mindezek alapján javaslatokat fogalmaz meg a problémák megoldására.

A VIZSGÁLT CSOPORT

A köznyelvben az „*állami gondozott*” megnevezés használatos mindazon gyerekekre és fiatalokra, akik családjuk nélkül az állam ellátórendszerében nőnek fel. Ez a megnevezés hosszú évtizedekig jogszerű volt, azonban az 1998-ban életbe lépett és jelenleg hatályos **Gyermekvédelmi törvény** ezt a fogalmat nem használja. A törvény szerint „*gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formáiról*” (Gyvt. 52. §) (gyermekotthonok és nevelőszülők) beszélhetünk, ahol elhelyezésre kerülnek a családjukból kiemelt állam által nevelt gyerekek. Az értekezésben a „gyermekvédelmi gondoskodásban élők” kifejezést, mint rövidített formát használjuk, amikor a szakellátásban élő gyerekekről, mint vizsgált csoportról összefoglalóan beszélünk.

- **Önbesorolás:** „gyivis”, „kóteres”, „zacis”
- **Külső besorolás:** „állami gondozott”
- **Gyermekvédelmi törvény szerint:** „Gyermekvédelemi szakellátás otthont nyújtó ellátási formájában élő (2006. decemberi adatok szerint)
 - Ideiglenes (~10 %), átmeneti (~80 %), tartós (~10 %) nevelt
 - Gyermekotthonban (~50 %), nevelőszülőnél (~50 %) élő
 - 0-18 évig kötelezően ellátott (~18 ezer fő), 18-25 évig utógondozott (~4000 fő)”

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJA

A disszertáció témaválasztását elsősorban az indokolja, hogy **olyan jellegű kutatás jelenleg Magyarországon nincs, amely a gyermekvédelemre** vonatkozó országos statisztikai adatokban számszerűsített, valamint a napi gyakorlatban is **tapasztalható iskolai sikertelenség okait tágabb összefüggéseiben vizsgálta volna.** A témához kapcsolódó rendszerváltás utáni vizsgálatok szűkebb körűek, illetve régebben születtek. (Veress-Brezovszky 1998, Cseres 2005, Rácz 2006)

Hiányoznak azok a hazai szociál-, illetve oktatáspolitikai stratégiák is, melyek kimondottan a gyermekvédelemben felnővők iskolai sikereinek növelését céloznák. Mindeközben a szociális ágazat által évente készített országos statisztikai adatokból (Tájékoztató... 1999-2005) **egyértelműen tudható, hogy az állam neveltjeinek zöme olyan iskolai végzettséggel kezdi meg önálló életét, amely a munkaerőpiacon nehezen konvertálható.** Ebből az következik, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban felnővők társadalmi integrációja valószínűleg igen kevésbé sikeres.

A disszertáció további célja, hogy **empirikus kutatással pontosítsa a gyermekvédelemben élők esetében az iskolázottsággal és társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatos megfigyeléseket,** valamint összefüggésbe hozza a gyermekvédelmi ellátórendszer nyújtotta szolgáltatásokat az ott nevelkedők iskolai előmenetelével. Célunk annak számba vétele is, hogy az oktatási szektor és a civil szféra mivel egészíti ki a szociális szektor működését, milyen lehetőségeket használnak ki, vagy mulasztanak el a gyermekvédelemben felnővők érdekében megvalósítható együttműködésekben.

KUTATÓI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A disszertáció alapkérdése, hogy az állam, amelynek gondoskodása alá vont „gyermekeiről” van szó, mit tesz a speciális szocializációs folyamat során annak érdekében, hogy a hiányzó vagy megtépzott szociális (családi) tőkével és a nem létező vagy csak minimális gazdasági tőkével már felnőttként a társadalomba beilleszkedni kívánó fiatalok társadalmi integrációja minél sikeresebb legyen az iskoláztatás segítségével.

- Kérdésünk operacionalizálása során először úgy fogalmazunk, **milyen szolgáltatásokat nyújt a szociális ellátórendszer** törvényi kötelezettsége, akár szakmai felkészültsége alapján.
 - Itt figyelembe vesszük a szociális ellátórendszer történelmi örökségeit, és folyamatos átalakulását különös tekintettel arra, **hogyan próbál reagálni az oktatás területén mutatkozó hiányosságokra**. Szintén fontos vizsgálódási szempont, hogy **van-e olyan lehetőség a szociális ellátórendszerben**, hogy figyelembe vegye a gyermekvédelemben élők **speciális oktatási helyzetét**.
 - A kérdések megválaszolása során az érintettek (gyermekvédelemben élők és dolgozók) véleményére támaszkodtunk a dolgozatban is ismertetett regionális empirikus kutatás segítségével.

- További kérdésünk, hogy az **oktatási szektor és a civil szféra miként kapcsolódik a szociális ellátórendszerhez**. Ezen belül kiemelt szempont, hogy a kapcsolódás eseti vagy rendszerszerű, összehangolt és felelősségmegosztó vagy sokkal inkább hátrító jellegű.

- Kitérünk arra is, hogy milyen többletet jelenthet a civil szféra az iskolai sikerekben. Ez ugyanis valóságos fejlesztési irányokat mutathat, melyek minőségi megújulást eredményezhetnek. Feltételezzük ugyanis, hogy **a fenti szektorok együttesen képesek adekvát módon reagálni** az iskolai, képzési sikeresség problémájára.
- E kérdéskör feltárásához a dolgozat részeként ismertetett empirikus kutatás mellett a hazai oktatáspolitikai stratégiák áttekintése, valamint az ismertetett civil szervezet dokumentumainak elemzése is hozzájárul.

A kutatói kérdések mellett több **előzetes felvetés is körvonalazódott.**

1. Úgy véljük, hogy a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formáiban élők alacsony iskolázottságát, a munkaerőpiacon alig konvertálható végzettségét, a **bekerüléskor már meglévő lemaradások és a rendszerben hiányzó fejlesztő szolgáltatások együttesen okozzák.** Vagyis a dolgozat abból a feltételezésből indult ki, hogy az átalakulóban lévő gyermekvédelmi rendszer szemlélete és struktúrája ugyan már tartalmazza a sikeres iskoláztatás feltételeit, az ezt célzó **szakmai szolgáltatásai azonban még hiányosak.** Ez azt jelenti, hogy a struktúra már alkalmas arra, hogy a gyermek a számára legkedvezőbb elhelyezési formába kerüljön, azonban a sikeres iskoláztatás támogatásához szükséges anyagi és humán-erőforrások még nem állnak rendelkezésre. A dolgozatban ismertetett empirikus kutatás keretein belül kerestünk igazolást e feltételezésre.
2. Másik null-hipotézisünk, hogy a **különböző elhelyezési formában élők** (nevelőszülői vagy gyermekotthoni ellátás) **között kimutatható különbségek vannak** az iskolázottság és a pályakép tekintetében. Az

eltérés a két elhelyezési forma szocializációs lehetőségeiből és korlátjaiból adódik. A családi szocializációt nagyobb eséllyel pótló nevelőszülői ellátás több lehetőséget kínál a sikeres iskoláztatáshoz, mint a gyermekotthon intézményi keretei. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy mindkét elhelyezési formában dolgozók (nevelőszülők, nevelőtanárok) szakmai felkészültsége és együttműködési jellemzője fejlett legyen. A gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatos feltételezés, **hogy nem tudja teljes mértékben kiaknázni az egyes elhelyezési formák előnyeit**, és ez megmutatkozik a gyermekvédelemben élők iskolázottsági mutatóiban is. Ezen állítások bizonyítására szintén az empirikus kutatás keretén belül került sor.

3. Feltételezzük azt is, hogy az **oktatáspolitikai ugyan már felfigyelt** a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének problémáira, azonban **összehangolt cselekvési tervvel nem rendelkezik**. A szociális és az oktatási szektor között nincs széleskörű és célzott együttműködés a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének javítására sem rendszerszinten, sem a napi gyakorlatban. Az oktatáspolitikai dokumentumok áttekintése rendszerszinten, az empirikus kutatás pedig a napi gyakorlatban adott válaszokat e téma területre.
4. A civil szférával kapcsolatos előfeltevésünk, hogy **civil szervezeti keretben lehet olyan többletszolgáltatásokat nyújtani**, amelyek hatékonyan és eredményesen egészítik ki az állami ellátórendszert a gyermekvédelemben élők társadalmi integrációjának segítése érdekében. E területen – elsősorban dokumentumelemzéssel - azt vizsgáltuk, hogy melyek azok a civil szervezeti keretben megvalósítható tevékenységek, melyek sikeresen működnek a gyakorlatban. Ezzel kívántuk igazolni előfeltevésünket.

KUTATÁSI¹ MÓDSZEREK

Az empirikus kutatás alapjául a disszertáció első fejezeteiben felvázolt elméleti háttér (Ferge 1972, Bourdieu 1978, Gázsó 1982, Coleman 1997, Andor-Liskó 1999, Forray-Hegedűs 2003, Kozma 2003) és kutatási eredmények (Mérei-Binet 1997, Ranschburg 1998, Bagdy 2002, Forray 2006), a gyermekvédelmi és országos statisztikák idősoros adatai (Halász-Lannert 2003, 2006), valamint a szakpolitikai dokumentumok szolgáltak. **Azt kívántuk feltárni, hogy az iskolai sikeresség-sikertelenség háttérében milyen okok húzódnak meg.**

A **cél, hogy az érintettek** (a gyermekvédelemben felnövő fiatalok, az onnan már kikerült fiatal felnőttek és az ott dolgozók) saját élethelyzetük bemutatásával egy újabb, **autentikus nézőpontba helyezték az iskoláztatás kérdéskörét.**

A kutatást megelőző feltevésünk,

1. hogy a rendszerbe kerülés előtt mutatkozó lemaradásokat – melyek közvetlenül vagy közvetve kapcsolódnak az iskoláztatáshoz - a gyermekvédelmi **szakellátó rendszer jelenleg meglévő eszközeivel és erőforrásaival nem képes kellő mértékben kompenzálni.**
2. Azt is gondoltuk, hogy a **nevelőszülői hálózat** alkalmasabb a családi hiányosságok pótlására, azonban a jelenlegi nevelőszülői kapacitás **még nem felkészült** arra, hogy az iskolai sikerekhez szükséges igényeket kellően ki tudja elégíteni.
3. Az oktatáspolitikai áttekintésből látható volt, hogy nincs rendszerszintű stratégia a gyermekvédelemben élők iskolai sikereinek elősegítésére. Azt feltételeztük, hogy **a napi gyakorlatban is csak**

¹ A kutatást az OTKA a 2773/06/tkOKA pályázatával támogatta

eseti az iskola hangsúlya a fiatal előmenetelében, és esetleges a szociális és oktatási szektorban dolgozók közötti együttműködése.

Az empirikus **kutatás terepe Baranya, Somogy és Tolna megye** volt. A kiválasztásban szerepet játszott az a szempont, hogy egy megye fiataljai körében végzett vizsgálat nem tenne lehetővé összehasonlítást, a meglehetősen nagy megyei autonómiával bíró gyermekvédelmi rendszerből adódó eltérések felmutatását. E három megye választásával egy régióról kaphatunk képet. Ez a kép több ponton eltérhet az országos helyzettől, azonban a kutatási keretek szabta határok figyelembe vétele mellett **valószínűleg olyan következtetéseket** sikerült az eredményekből levonni, **melyek az ország más pontjain lévő gyermekvédelmi rendszerre is jellemzőek.**

A három megye gyermekvédelmi rendszerét statisztikák, írásos dokumentumok és az igazgatókkal készült interjúk alapján mutatjuk be

Ezután kérdőíves vizsgálatot végeztünk. A minta teljeskörű: a régió gyermekvédelmi otthonban élő **valamennyi 12 és 18 év közötti fiatal** bekerült a mintába. Almintánkat pedig **a velük legközvetlenebbül foglalkozó felnőtt-sokaság** (nevelőszülő, nevelőtanár) képezte, akiktől az érintett gyermekről, fiatalról kértünk véleményt.

Az életkori csoport választását az indokolja, hogy a 12-18 év közötti a fiatalok nagy valószínűséggel még tanulók, és olyan életkorúak, hogy az önkitöltős kérdőív egyes kérdéseit segítség nélkül is meg tudják válaszolni. A fiatalok által adott válaszok kiegészítésére, valamint a nevelői szemszög megjelenítésére szolgáltak a gyermekvédelemben dolgozó felnőtteknek kiküldött kérdőívek.

1204 gyermekvédelemben élő fiatalnak és velük foglalkozó felnőttnek küldtünk ki kérdőívet. Baranya megyében 449 fiatal, Somogy megyében 507 fiatal, Tolna megyében 248 fiatal kapott kérdőívet. Amikor egy felnőtt több

fiatallal is foglalkozott, annyi kérdőívet kapott, ahány mintába bevont fiatalnál volt érintett. A címzettek listáit a megyei gyermekvédelemben kaptuk meg, egyeztetjük és ellenőriztük.

A kérdőívet postán küldtük ki 2006. szeptemberében, a visszaérkezésük pedig az év november végén zárult. Hozzávetőlegesen **a kérdőívek fele érkezett vissza, és ezek 99%-a érvényes volt.** (Ez a szakirodalom szerint meglehetősen jó arány, amit valószínűleg előzetes megkereséseink indokoltak.) A kérdőíveket SPSS rendszer segítségével dolgoztuk fel 2007 tavaszán.

A kérdések összeállítása során **támaszkodtunk Veressné (2004) tanulmányának alapgondolataira.**

- **A kérdések első része arra irányult, miként alakult a fiatalok érzelmi viszonyulása és szociális kapcsolatrendszere.**

Az volt a feltételezés, hogy a gyermekvédelemben élők szociális tőkéje kimutathatóan sérült, és ez jelenti az egyik okát az iskolai sikertelenségnek.

A kutatói kérdés arra irányult, hogy milyen feltételek mellett lehet biztosítani e helyzetben stabil szociális kapcsolatrendszert, kik azok a lehetséges szereplők, akik a fiatal számára szociális tőkét jelenthetnek.

- A kérdések következő csoportja azt kívánta feltárni, hogy **a kisiskolás korban kialakuló jellemzők** - a nyitottság, érdeklődés, az önálló választás és döntés - **mennyire jellemzi a vizsgált csoportot.**

Feltételezésünk szerint a gyermekvédelemben felnövőök, különösen a gyermekotthonban elhelyezettek a rendszer korlátai miatt kevesebb olyan helyzetbe kerülnek, ahol kialakulhatnak saját életük irányítására vonatkozó döntési stratégiáik.

- A kérdések harmadik csoportja azt vizsgálta, hogy **az éniidentitás kialakulásának korszakában lévő megkérdezettek milyen mintákat látnak maguk előtt**, és ez milyen irányba befolyásolja a sikeres társadalmi integrációhoz szükséges személyiségjegyeiket.

Az a feltételezés húzódott meg e kérdéskör háttérében, hogy a gyermekvédelemben felnövék referenciapontjai sokkal bizonytalanabbak és többfélék, mint családban felnövé társaiké.

A kérdőív minden szempontjában **hangsúlyos volt a tanulási lehetőségekre, kudarcokra való kérdezés**. Ugyanígy a később készített mélyinterjúk során is alapvetően ez a kérdéskör volt a meghatározó, kiegészítve az egyéni életút főbb állomásait meghatározó eseményekkel, valamint az etnikai identitás kérdéskörére.

A **gondozók körében** végzett kérdőíves vizsgálat fő része **ugyanazokat a kérdéseket tette fel, mint a gondozottaknak**, csak felnőtt és dolgozói szemszögből megközelítve. E mellett a válaszadó szakmai felkészültségére, terveire, együttműködési lehetőségeire kérdeztünk rá, ezzel vizsgálva, hogy az ellátórendszer milyen humánerőforráson keresztül képes a szolgáltatásait nyújtani.

A kutatás másik empirikus részét **az interjúk képezték**.

Célunk az volt, hogy a kérdőíves kutatás során körvonalazódott kérdéskörökben további válaszok fogalmazódjanak meg. Az interjúalanyokat „hólabda” módszerrel választottuk ki.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS EREDMÉNYEI

A bizonytalanság érzete

A vizsgált fiatalokra egyértelműen jellemző, hogy **többször is kénytelenek voltak változtatni elhelyezési formát, mely biztonságérzésüket jelentősen csökkentette.** Ezt fokozza, hogy az értük felelős gondozóval való kapcsolatuk legtöbbjüknek nem hosszabb három évnél. A gyermekvédelemben élők instabil érzelmi kötődéseiben szerepet játszik az is, hogy fele részben nem emlékeznek kisgyermekkoruk gondozójukra, és akik emlékeznek, azoknak is jó része már nem tart fent kapcsolatot vele.

A családjukkal való érzelmi viszonyok rendkívül összetettek, ambivalensek és végletesek: a csalódás, a hiány és a szeretet egyaránt jelen van benne. A kortárs csoporttal elmondásuk szerint könnyen kötnek barátságot, azonban a megnevezett barátok számából arra lehet következtetni, hogy ezek az érzelmi viszonyok nem túl mélyek és hosszú távúak.

A példakép megnevezésénél nagy arányban jelennek meg a nevelőszülők, kortárs csoport tagjai, és vér szerinti családtagok, ami arra utal, hogy azokban az esetekben, **ahol tartós érzelmi kötődés alakul ki, ott nagy és meghatározó jelentősége van a kapcsolatnak.**

Az érzelmi viszonyokban szerepet játszik, hogy a megkérdezett **fiatalok nagy része már került szembe negatív megítéléssel élethelyzete miatt.** Ez további elszigetelődéshez, érzelmi bizonytalansághoz, személyiségfejlődési gáttakhoz vezet.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy **a gyermekvédelmi ellátó rendszer nem képes olyan mértékű érzelmi biztonságot teremteni az ott élő fiatalok számára, mely alapul szolgálhat a sikeres iskolavégzéshez.**

Az oktatási rendszerhez és szolgáltatásokhoz való hozzáférés

A régió gyermekvédelmi ellátórendszerében élő 12-18 év közötti fiatalok az **országos átlagnál jóval magasabb arányban élnek kisebb településeken**, ami az oktatást segítő szolgáltatásokhoz való hozzáférést gátolhatja. Vagyis a fiatalok hátrányát a településhátrányból adódó tényezők tovább fokozzák.

A vizsgált csoport tagjai **a gyermekvédelem országos helyzetéhez hasonlóan vesznek részt a közoktatás rendszerében**. Vagyis felülreprezentáltak az eltérő tantervű oktatásban, általános iskolai előrehaladásukban az országos átlagot jóval meghaladóak a kudarcok (évisméltés, javítóvizsga, hiányzások), továbbtanulásukra a munkaerő-piacon kevésbé konvertálható szakmai irányok választása a jellemző.

Ennek hátterében áll, hogy a vizsgált tanulók a kortárscsoportnál több szabadidővel rendelkeznek, és a **tanulásra fordított idejük jóval kisebb, miközben iskolai eredményük lényegesen elmarad a kortárscsoportétól**. Így van ez mindkét elhelyezési forma (nevelőszülői, gyermekotthoni) esetén, függetlenül attól, hogy a nevelőszülőknél jobb az eszközellátottság, családra emlékeztetőbb a szocializációs közeg és problémamentesebb gyerekek kerülnek hozzájuk. Ez alapján megállapítható, hogy a **nevelőszülői hálózat kialakulása csak a keretet teremtette meg a családiasabb elhelyezésre**, azonban a szakmai felkészültség, illetve a széleskörű szolgáltatási kör még nem tudott e területen elterjedni. Ezt támasztja alá a kutatási adatokban is látható alacsony nevelőszülői végzettség, illetve a válaszadó fiatalok nagy száma, akik nem kérnek és kapnak segítséget a nevelőszüleiktől.

A fiatalokkal szembeni elvárások és motiváció

A kutatás iskolai tanulmányokkal kapcsolatos területén fontos még kiemelni, hogy **a gondozók nagy része nem érzékelt iskolai problémát** annak ellenére,

hogy az iskolázottsági adatok lényegesen elmaradnak az országos átlagtól. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a **magasabb iskolai végzettség** elérése - melyhez jelentős többlétszolgáltatások lennének szükségesek a többszörös hátránnyal induló fiatalok számára - **nem jelenik meg elég hangsúlyosan a nevelési célok között.**

Mind a fiatalok, mind a gondozóik olyan jövőképet vázolnak fel a gyermekvédelemben felnővők számára, amely a legsó társadalmi rétegekbe való betagozódás tendenciáinak ismétlődését mutatják. Amennyiben ez a reális jövőkép – és miért lenne másképp? –, akkor ez azt jelenti, hogy mind a fiatalok, mind a gondozóik tisztában vannak azzal, hogy a gyermekvédelmi ellátórendszer nem képes mobilitást eredményező szocializációs közeget teremteni, s mindez önbeteljesítő proféciaaként is működik.

Inkluzív nevelési környezet

A válaszadó fiatalok nagyobb része be tudott számolni olyan iskolai esetről, amikor **élethelyzete miatt hátrányos megkülönböztetésben volt része.** Az „állami gondozotti” státuszról adódó hátrányt tovább fokozza a cigány származással szembeni diszkrimináció (Neményi-Messing 2007, Bedard 2007). A megkülönböztetést elsősorban a társaktól, de esetenként a tanároktól szenvedték el. Ez azt jelenti, hogy sok esetben nem alakult ki olyan sztereotípiamentes iskolai környezet, amely a gyermekvédelemben felnővők számára valódi befogadást eredményez. Ezzel szemben **hátrányaikat fokozza a kirekesztés, következésképpen a csökkent önérték tudata.**

Ezt csak erősíti, hogy a válaszadó fiatalok nagyon kis számban jelezték, hogy a különböző kérdéskörökben (tanulás, pályaválasztás, szabadidő stb.) elsősorban iskolai segítséget kapnak. Vagyis az **iskola számára nem kiemelt feladat a gyermekvédelemben élők számára személyre szabott oktatási** (inkluzív) környezet megteremtése, hanem a hagyományos, magyarországi viszonyokra

alapvetően jellemző, homogenizáló stratégiát alkalmazva történik az ő nevelésük is. Mindezt erősíti, hogy a fiatalok egy része szegregált és alacsonyabb szintű oktatásban vesz részt.

Szektorközi együttműködés

A gondozókkal végzett kérdőíves felmérés, a mélyinterjúk, illetve fókuszcsoportos megbeszélés egyértelműen azt mutatják, hogy az **oktatási és szociális szektor között nincs rendszerszerű együttműködés**. Amennyiben a gyermek gondozója fontosnak érzi, keresi a kapcsolatot az iskolával, de arra nem volt a kutatásban példa, hogy az iskola kezdeményezett volna párbeszédet a nevelőkkel. Ez azt a szemléletet tükrözi, hogy **az oktatásügy a gyermek minden területen való ellátását biztosítottnak érzi** azáltal, hogy a fiatal a gyermekvédelmi ellátórendszerben van. Ezt támasztja alá az is, hogy a fiatalok válaszaiból látható, hogy az iskolai sikerességet segítő személyek között alig jelennek meg a tanárok.

A kutatás összefoglaló következtetései

Az előzőekben elemzett kutatási eredmények és feltárt összefüggések alapján megállapítható, hogy **a magyarországi gyermekvédelmi viszonyok nagy hasonlóságot mutatnak az Angliában feltárt helyzethez**.

Ebből az következik, hogy Magyarországon is **a gyermekvédelmi gondoskodás rendszerében felnövekvő**, átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekek és fiatalok, függetlenül elhelyezési formájuktól, **nagy valószínűséggel a társadalom alsó tíz százalékába tagozódnak majd be**, azaz nagy esélyük lesz a társadalmi kirekesztődésre. Ha e mellett figyelembe vesszük, hogy e fiatalok több mint fele a gyermekvédelem rendszeréből, azaz

megalapozott családi támogatás, szociális tőke nélkül, kezdi önállóan az életét, akkor még inkább kétségessé válhat a sikeres társadalmi integrációjuk.

A kiinduló hipotézisek igazolást nyertek.

1. Vagyis a **gyermekvédelemnek nincs megfelelő mértékű és minőségű erőforrása** az iskolai sikereket kiemelten támogató szolgáltatásokra. Ez megmutatkozik az anyagi erőforrások szűkösségében,
2. és tetten érhető olyan **hiányosságokban, mint a humán erőforrásban** összpontosuló szaktudás és szemlélet, mely elsősorban a **nevelőszülői hálózatban** mutatkozott meg..
3. **Nem jött létre a szociális és oktatási ellátási területen a rendszerszerű szektorközi együttműködés.** Vagyis nem kapcsolódik be olyan mértékben az oktatás a problémák megoldásába, hogy az megmutatkozzon a gyermekvédelemben élők iskolai sikereiben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az értekezés kiinduló kérdése az volt, hogy az állam - amelynek gondoskodása alá vont „gyermekeiről” van szó - mit tesz e speciális szocializációs folyamat során annak érdekében, hogy a hiányzó vagy megtépázott szociális (családi) tőkével és a nem létező vagy csak minimális gazdasági tőkével már felnőttként a társadalomba beilleszkedni kívánó fiatalok társadalmi integrációja minél sikeresebb legyen az iskoláztatás segítségével.

Konkrétabban szólva az volt a kérdés, hogy a szociális ellátórendszer törvényi kötelezettsége és szakmai felkészültsége milyen mértékben járul hozzá a gyermekvédelemben élők iskolai sikereihez. Vagyis, hogy a mára kialakult gyermekvédelmi struktúra képes-e kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket, és hogy más szektorok (oktatási, civil) miként kapcsolódnak a szociális ellátórendszerhez szolgáltatásaikkal.

A gyermekvédelemben élők tanulmányi sikereit, sikertelenségét a dolgozat elsőként **statisztikai adatelemzésre alapozva tekintette át**. Ez alapján egyértelműen látható, hogy **a vizsgált csoportba tartozó tanulók iskolázottsági mutatói messze elmaradnak az országos átlagtól**.

Ezzel szemben a gyermekvédelemre vonatkozó dokumentumok (törvények, rendeletek, koncepciók) szemléletében a sikeres iskoláztatás támogatása - még ha töredezetten is - megjelenik.

Az érintettek (gyermekvédelemben felnövők és az ott dolgozók) helyzetének és igényeinek feltárásával, valamint **nemzetközi és hazai innováció elemzésével váltak láthatóvá azok a problématerületek és megoldási lehetőségek**, melyek a szándék és a valóság közötti távolságot növelik, illetve csökkentik.

Alaphipotéziseinket igazolta a kutatás.

1. **Bizonyítást nyert**, hogy a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formáiban élők **alacsony iskolázottsági jellemzőit, a bekerüléskor mutatkozó lemaradások és a rendszerben eltöltött időszakban hiányzó fejlesztő szolgáltatások együttesen okozzák.** Vagyis **az átalakulóban lévő gyermekvédelmi rendszer szemlélete és struktúrája ugyan már tükrözi a sikeres iskoláztatás feltételeit, az ezt célzó szakmai szolgáltatások még hiányosságot mutatnak, a szükséges anyagi és humán-erőforrások nem állnak teljes egészében rendelkezésre.**
2. A humán-erőforrás hiányának – azaz a szakmai felkészültség és együttműködés hiányának - egyik legfőbb bizonyítéka, hogy a családi szocializációt jellegénél fogva nagyobb eséllyel pótló **nevelőszülői ellátás nem vezet kimutathatóan sikeresebb iskoláztatáshoz.** Ennek oka lehet hogy a nevelőszülők felkészültsége (iskolai végzettségük, szakmai továbbképzésük szerint) nem megfelelő mértékű.
3. Bizonyítottuk, hogy **a különböző szektorok gyermekvédelemmel való viszonya esetleges,** nincs összehangolt cselekvési terv és megvalósítás sem rendszerszinten, sem a napi gyakorlatban.
4. A dolgozat részeként bemutatott angliai gyermekvédelmi fejlesztés és a magyarországi civil szolgáltatási kör esetei azt mutatták be, hogy **vannak olyan kipróbált megoldási utak, melyek javulást eredményeznek a gyermekvédelemben élők iskolai sikerességében.** A megoldások mindegyikében olyan szolgáltatások jelentek meg, melyek közös jellemzője a személyre szabottság és a sokoldalú együttműködés, **vagyis olyan rendszerek működtetése, melyeket jellemzőik alapján összefoglalóan inkluzívnak nevezünk.**

Mindezekből az is következik, hogy a gyermekvédelemben felnőők számára a **befogadás (inklúzió) szemléletének érvényesítése** különösen és több szempontból is kulcsfontosságú.

- A személyiség kiteljesítéséhez, az önmegvalósításhoz szükség van arra, hogy az egyént minél több szegmensben befogadó közeg vegye körül. Ha a személyiségpszichológiában jól ismert, Maslow által leírt szükséglet-hierarchia egyes szintjeit vesszük alapul, akkor **a befogadás első lépéseként az egyén számára a fiziológiai szükségletek kielégítését kell biztosítani** (Carver-Scheier 1998). A gyermek számára ez azt jelenti, hogy alapvető szükségleteiben nem szenvedhet hiányt. Ez sokszor valóban az első feladat, különösen az olyan gyerekek esetén, akik azt megelőzően családjuk szociális helyzete vagy az elhanyagoltságuk okán rendszeresen éheztek. **Úgy tűnik, ezen a területen a gyermekvédelem el tudja látni feladatait.**
- A következő lépcsőfok a **lakhatási szükséglet kielégítésének biztosítása, mely az egyén biztonságérzetét alapozza meg.** Ez a gyermekvédelmi ellátórendszerbe kerülés során alapvetően megoldott, hiszen az ideiglenes elhelyezési formát követően rövid idő alatt ki kell alakítani a gyermek hosszabb távú elhelyezési formáját: ami lehet nevelőszülői vagy gyermekotthoni, jogi értelemben pedig átmeneti vagy tartós nevelés. **A fedél** azonban, ami a családi otthont pótolja, ahogyan kutatásunk is bizonyította, **sokszor változhat, ezzel pedig csökken a biztonságérzet.** Vagyis a gyermekvédelemben élők, ahogyan maguk is megfogalmazták, legalább egyszer már elvesztették a biztonságot nyújtó környezetet, a családot, és legtöbbször a gyermekvédelmi ellátási formát is ideiglenesnek, bármikor megváltoztathatónak érzékelik. Az otthonba fogadás ugyan pillanatnyi megoldást jelent a családból kikerültek számára, azonban még a **legkedvezőbb elhelyezési forma sem jelent teljes stabilitást.**

- Mindezt felerősíti, hogy a szükségletek következő szintjén elhelyezkedő szociális terek és az ahhoz kapcsolódó igények, mint a **szeretet és a valahova tartozás is bizonytalan a gyermekvédelemben kerülés során**. A gyermek szociális kapcsolatrendszere eleve sérül a családból kikerüléssel, vagy a teljes családi szocializáció hiányában, és sérülése súlyosbodik, ha kénytelen többször gondozót is váltani. Ennek oka lehet - ahogy a kutatás is mutatta -, hogy a gyermek változtat helyet, vagy **a gyermek környezetében cserélődnek a szereplők**. Ezzel az a szoros érzelmi kapcsolat, mely a feltétlen bizalom és elfogadás kölcsönösségén alapul, nem tud kialakulni, és a gyermek szociális tőkéje csorbul. Erre épülhetnének a kielégített megbecsülés iránti szükségletek, amelyek nyomán az egyén érzékeli, hogy a számára mérvadó személyek értékelik képességeit, elismerik pozitív tulajdonságait, megerősítik önbizalmát. **A gyenge és folyamatosan változó szociális kapcsolatrendszer gátolja az önbizalom kialakulását, tartósságát, mivel nincsenek olyan stabil referenciapontok** (személyek, csoportok), amelyek a megbecsültség érzését folyamatosan fenntartanák. Ezt az önbizalom- és megbecsültség-hiányt **fokozza az a negatív társadalmi megítélés, amely az állami gondozottakat övezi, különösen akkor, ha cigány etnikumúak**.
- A szükséglethierarchia csúcsán lévő **önmegvalósítás** - amit értelmezhetünk **sikerese társadalmi beilleszkedésként is - nem tud kifejlődni az alsóbb szinteken elhelyezkedő szükségletek kielégítése nélkül**. Maslow úgy fogalmaz, hogy az alsóbb szintű szükségletek beteljesítése elsődleges, és az arra irányuló tevékenységek elvonják a figyelmet a magasabb szinten elhelyezkedő szükségletektől. Vagyis az alacsonyabb szinten lévő optimálisan

kielégített szükségletek tehetik csak lehetővé, hogy az egyén az önmegvalósításával valóban foglalkozni tudjon.

Mindezek megerősítik, hogy a gyermekvédelemben élő fiatalok számára olyan **inkluzív közeg kialakítására van szükség**, amely lehetővé teszi az önmegvalósítás szükségleti szintjére való minél nagyobb arányú erőbefektetést. Vagyis szükséges az a fajta környezet, mely **hatékonyan segít alsóbb szintek hiányosságainak kellemetlenségeitől megszabadulni, és az önmegvalósítás sikerélményét biztosítani.**

- A **fiziológiai szükségletek** és biztonság kielégítése érdekében **törekedni kell arra, hogy a gyermek olyan elhelyezési formába kerüljön**, amely nemcsak tárgyi feltételeit tekintve jelent megfelelő körülményeket, hanem lehetőség szerint **a gyerek állandónak tekinthesse**. Világos, hogy különösen az átmeneti neveltek számára - akik családba visszakerülését folyamatosan szorgalmazni kell - nem egyszerű az állandóság érzetének kialakítása, de csökkenthető a bizonytalanság azzal, ha a gyermeknek nem kell a rendszerbe kerülés után többször lakóhelyet váltania.
- A **biztonságérzet szociális szegmense** az a gondozói környezet, amelynek stabilitása legalább olyan fontos, mint a térbeli elhelyezés. **Itt kell kialakítani azt a szociális hálót, amely a gyermek számára stabil és állandónak** tekinthető kapcsolatokat jelent, biztosítva ezzel a valahová tartozás valódi érzetét. Ezen a területen **két fontos csoport** képezheti a szociális tőke alapját: a **gondozó felnőttek** (nevelőszülők, gyermekotthoni nevelők) és a **kortárs csoport**.

- A nevelőszülői elhelyezés több lehetőséget ad a személyes kapcsolatra, mint a gyermekotthoni elhelyezés, ahol egymást váltó nevelők dolgoznak. Ezért **támogatni szükséges a gyermekek minél nagyobb arányú elhelyezését nevelőszülőknél.** Ez azonban csak akkor lehet igazán hatékony, **ha a nevelőszülők valóban felkészültek a feladatra.** A kutatásból látható volt, hogy a nevelőszülők iskolai végzettsége, így pedagógiai, pszichológiai ismeretei is alacsony szintűek. Ez azt eredményezi, hogy a gyermekvédelembe bekerült, és számtalan problémával érkező gyerekek, fiatalok nevelése gyakorta kudarcba fullad. A kamaszkorban, - amikor a problémák az életkori sajátosságból is következően leginkább felszínre törnek - a nevelőszülőktől nagy számban visszakerülnek a gyermekotthonokba a fiatalok. Ennek oka, hogy a folyamatos kudarcok egyéni feldolgozása, különösen megfelelő képzettség nélkül szinte lehetetlen. Ezért **szükséges a nevelőszülők folyamatos képzése mellett olyan horizontális tanulásra épülő nevelőszülői hálózat kialakításának támogatása,** mely szakmai munkájukat napi szinten tudja segíteni.
- A másik szociális **biztonságot jelentő csoport a kortárs csoport.** Ahogyan az előzőekben kifejtettük, a család nélkül felnövők számára a hasonló sorsú fiatalok közössége erős szociális tökét, érzelmi kapcsolódást eredményezhet. Ez azonban nem feltétlenül alakul ki, különösen azon fiatalok esetében, akik érzelmi téren erősen sérültek, legtöbb esetben a szociális kapcsolataik alapját jelentő – az eriksoni fogalommal élve - „öbizalmuk” már egészen kiskorban

elveszett (Carver-Scheier 1998). A kutatás is azt mutatta, hogy a spontán kortárskapcsolatok alapvetően nem erősek és tartósak. A **gyermekvédelemben élők mély és stabil kortárskapcsolatainak kialakításához is szükséges a pedagógiai tervezés és irányítás**. Ennek segítségével válhat a kortárs csoport olyan értékek és normák hordozójává, amely valódi kötődést eredményez a fiatal számára. Az értekezésben **ezt példázza a Faág Baráti Kör Egyesületről** készült esettanulmány.

- A megbecsültség szükségleteinek kielégítéséhez **elengedhetetlen feltétel a valahová tartozás érzésének megélése**. A biztos pontok (fiziológia és fizikai biztonság, valamint a szereteteli légkör) biztosítják a gyermek számára az elfogadást, akinek azonban szüksége van elismerő, megerősítő értékelésre is. Az értékelés alapja az egyéni teljesítmény, amely eléréséhez szintén összehangolt pedagógiai folyamat szükséges. Amennyiben a **gyermekvédelemben élők gondozóira** úgy tekintünk, hogy ők a családi szerepeket pótolják, akkor az ő **feladatuk elsősorban a fiziológiai, fizikai és érzelmi szükségletek kielégítésére szolgáló – befogadó - környezet megteremtése**. A megbecsültségnek (az egyén tulajdonságainak fejlesztése, megerősítése és pozitív értékelése) a tágabb környezetből is érkeznie kell. Vagyis **szükséges, hogy a szociális szektor mellett az oktatási szektor is bekapcsolódjon** a gyermek személyiségét fejlesztő munkába, **ahogyan ezt az angliai példa illusztrálta** (Kraivalik 2004, Cameron-Maginn 2008).

JAVASLATOK

Föltétlenül szükségesnek látszik, hogy a gyermekvédelemben felnövő fiatal, az iskolában tanító tanára és a szociális szektorban érte felelős gondozója **közösen alakítson ki olyan életút-tervet** (az angliai példában PEP rövidítésű dokumentum), mely a **folyamatos fejlesztésen, nyomon-követhetőségen, pozitív visszacsatoláson és természetesen az együttműködésen alapul.**

Míndez azonban akkor lehet szakmailag **megalapozott, ha a magyarországi oktatáspolitikai figyelme valóban ráirányul a gyermekvédelemben élők helyzetére, és a hátrányos helyzetű tanulók körébe valamennyi gyermekvédelmi gondoskodásban élőt bevonja.** Ezzel kiegészülhetne a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikereit támogató szakmai hálózat egy olyan szegmessel, amely újfajta együttműködések és pedagógiai eljárások modelljeit alakíthatná ki a (szektorközi és szektoron belüli) kölcsönös tanulás szemléletében.

Ehhez kapcsolódhatna **a civil szféra nagyobb arányú bevonása** (létrehozása, támogatása). Így a kortárssegítéssel **két fontos szociálpszichológiai terület lenne lefedhető:** a referenciacsoportot jelenthetne az érték és normaelsajátítás folyamatában, valamint önsegítő csoportmechanizmusával az önbizalom, önértékelés megerősítését és a negatív külső hatások feldolgozását támogatná. E mellett a gyermekvédelemben tevékenykedők **horizontális együttműködésének szakmai hálózatát** erősíti a civil szféra szemléletének és tevékenységeinek bevonása.

Ily módon alakulhat ki a család nélkül felnövő gyermek körül az az inkluzív nevelési környezet (Pető 2003, Potts 2003, Réthy 2004), mely támogatólag hat az iskolai sikerekre, és egyben a kulturális tőke minél nagyobb

arányú megszerzésére. Ebben a helyzetben nyílnak lehetőségek a pozitív önmegvalósításhoz, amikor a sokoldalú odafigyelés tervezett, személyre szabott, az egyéni igényeket messzemenőkéig figyelembe vevő.

Vagyis a gyermekvédelemben élő gyermeket olyan inkluzív közeg veszi körül, **amely minden területen befogadást, biztonságérzetet, pozitív jövőképet nyújt.**

Az **inkluzív nevelési közeg** kialakításának elengedhetetlen **feltétele**, hogy a gyermekvédelemben felnövő fiatal érdekében alakuljon ki **a szereplők szektoron belüli és szektorok közötti együttműködése.**

Ebben az együttműködésben **a kooperáció alapelvei** - egyenlő részvétel, párhuzamos interakciók, egyéni felelősségvállalás és számonkérhetőség, építő és ösztönző egymásrautaltság - **egyidejűleg érvényesülnek** (Arató-Varga 2006).

Ez **eredményezheti a minőségi kritériumok meglétét** is, és így lehet a gyerekre ható fejlesztési folyamat hatékonyabb, eredményesebb, méltányosabb (Lannert 2004).

- **A hatékonyságot az jelenti**, hogy azonos időben több szereplő **egyidejűleg és összehangoltan használja fel, aknázza ki erőforrásait** a közös cél, a gyermek sikerességének elérése érdekében. A hatékonyságot tovább erősíti, hogy az együttműködés során kialakított feladatok folyamatos aktivitásra készítetik a résztvevőket, és az egymásra épülés, valamint a folyamatos kommunikáció az egyéni felelősséget is kiváltja. A hatékonyságot az is növeli, hogy a fejlesztési folyamat egyénre szabott (a fejlesztők feladatai és a fejlesztésbe bevont gyermek szempontjából egyaránt), így a tudások, lehetőségek, erősségek kiaknázásának valamennyi lehetősége megnyílik.

- **Eredményesebbé attól válik a fejlesztési folyamat**, hogy sokrétű és összehangolt ráhatás éri a gyermeket az együttműködésben résztvevők oldaláról. Egyúttal maga a **gyermek is bevonódik, aktivizálódik** a saját fejlesztési folyamatában, így mélyebben beivódó, hosszabb távon érvényesülő eredmények elérésére lehet számítani. Ebben a helyzetben a közös értékelésnek valódi fejlesztő jellege van, amikor a gyermek folyamatos visszajelzéseket kap fejlődési folyamatáról, és abban betöltött szerepéről.
- **Méltányosabb lesz a fejlesztés**, ha a kooperáció alapelveinek megfelelően kialakított feladatmegosztással és feladatvégzéssel valóban képes minden résztvevő számára biztosítani az egyenlő részvétel és hozzáférés lehetőségét, alapvető demokratikus jogát. Így **minden fejlesztésben résztvevő szereplő és részesülő gyermek, fiatal személyre szabottan** (képességei, irányultságai, terhelhetősége, attitűdje stb.) **vállalhat feladatokat, illetve kap szolgáltatásokat**. A gyermekvédelemben élő fiatalokra irányuló fejlesztési szándék gyakorlati megvalósulását a kooperatív alapelvek mentén összehangolt együttműködés teszi teljessé. Így alakítható ki a gyermek valamennyi nevelési terében az összehangoltan működő inkluzív környezet, mely egyenlő esélyeket teremt a sikeres szocializációhoz és társadalmi integrációhoz.

Összefoglalóan elmondható, hogy **az értekezésben vizsgált csoport tagjai** - a gyermekvédelem otthoni nyújtó ellátási formáiban felnővők - **családi körülményeiket tekintve speciális élethelyzetben vannak**. Közös jellemzőjük, hogy rövidebb-hosszabb ideig nem családban nőnek fel, vagyis elsődleges szocializációs terük rendkívül sokrétű és speciális. Különbséget jelent közöttük, hogy születésüktől fogva család nélkül nőttek fel vagy csak később kerültek a gyermekvédelembe. Az is jelentős eltérést okozhat, hogy

intézetben (gyermekotthonban) vagy családra emlékeztető közegben (nevelőszülőnél) élnek. Más területen is különbségeket találhatunk, amennyiben a gyermekvédelemben élőket nem egységes csoportként, hanem egyedi élettörténetek összességeként vizsgáljuk. Az azonban egyértelműen kimondható, hogy **elsődleges szocializációs terük és szociális tőkéjük valamennyiüknek sérült, és ez a helyzet alapvetően befolyásolja iskolai sikerességüket.**

Látható, hogy e fiatalok esetében nehezen tipizálható élethelyzetek azonosíthatók be, és **az egyedi élettörténetek ismerete, valamint az ehhez igazodó inkluzív közeg megteremtése** és ennek gyakorlatát jelentő pedagógiai szolgáltatás **nélkül aligha várható iskolai siker.**

Vagyis a gyermekvédelemben felnövő **fiatalok társadalmi kirekesztődésének megakadályozása** csakis egy olyan intézményi szocializációs közegben képzelhető el, amelynek alapvető szemlélete megegyezik az előzőekben leírt inkluzív pedagógiáéval, mely **az egyéni adottságok és a szocializáció sajátosságaira épülve képes tekintetbe venni és biztosítani a meglévő és a pótolandó tőkéket.**

Eképpen fogadtat be, fogad be a sikeres társadalmi integrációs folyamatba.

IRODALOM

Törvények, rendeletek, koncepciók

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról és módosításai

A gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kihirdetett egyezmény.

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény és a végrehajtásához kapcsolódó jogszabályok In: Népjóléti Közlöny különszám, 1998. május 5.

Gyermekvédelmi adatok 2001–2004 (A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány, NCSSZI, 2006)

Looked After Children and Young People: We Can and Must Do Better - Educational Outcomes for Looked After Children and Young People – Ministerial Working Group Report (January 2007)

Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről. ESZCSM Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztály, Budapest 1999-2005.

Hivatkozások

Arató Ferenc – Varga Aranka (2006), Együtt-tanulók kézikönyve. PTE BTK NTI, Pécs

Bagdy Emőke (2002), Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest. 11-22 o.

Bourdieu Pierre (1978), A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Budapest. 71-129, 268-311 o.

Bedard Tara (2007), Fenntartott érdektelenség – roma gyerekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben – kutatási jelentés. ERRC, Budapest 122.

Cameron, R. J. – Maginn, C. (2008), The Authentic Warmth Dimension of Professional Childcare. Rhe British Journal of Social Work, London, 6.1151-1172. o.

Carver, S. Charles – Scheier, F. Michael (1998), Személyiségpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest

Coleman, J. S. (1997), Család, iskola, szociális tőke. (Illés Péter ford.) In: Kozma Tamás (2004, szerk.): Oktatás és társadalom. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 152-156 o.

Cseres Judit (2005) Az utógondozotti ellátottak vizsgálata. KAPOCS 1.

Ferge Zsuzsa (1972), A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In: Meleg Csilla (szerk.): Iskola és társadalom II. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszék. Pécs, 1999. 15-42 o.

Forray R. Katalin - Hegedűs T. András (2003), Cigányok, iskola, oktatáspolitikai. OKI-Új Mandátum, Bp. 13-14 o

Forray R. Katalin (2006), A kiemelkedés útjai és akadályai In: Bakos István (szerk): Találkoztam boldog gyivisekkel is. Echo Innovációs Műhely, Székesfehérvár 13-61 o.

Gazsó Ferenc (1982), Az esélyegyenlőtlenségek és az iskolarendszer. In: Meleg Csilla (szerk.): Iskola és társadalom II. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszék. Pécs, 1999. 43-56 o.

Halász Gábor – Lannert Judit (2003, szerk.), Jelentés a magyar közoktatásról 2003. OKI, Budapest.

Halász Gábor – Lannert Judit (2006, szerk.), Jelentés a magyar közoktatásról 2006. OKI, Budapest.

Herczog Mária (1997), A gyermekvédelem dilemmái. PontKözigazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

Herczog Mária (2003), Gyermekvédelmi kézikönyv. Közigazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

Kozma Tamás (2003), Bevezetés a nevelésszociológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kravalik Zsuzsanna (2004), Együttműködés a gyermekvédelmi igazgatásban Család Gyermek Ifjúság, 4 28-35 o.

Lannert Judit (2004), Hatékonyság, eredményesség, méltányosság. Új Pedagógiai Szemle, 12. 3-16 o.

Mérei Ferenc - V. Binet Ágnes (1997): Gyermeklélektan. Gondolat Kiadó, Budapest.

Neményi Mária - Messing Vera (2007), Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kapocs 28, VI. évf. 1. szám

Pető Ildikó (2003), Inklúzió a nevelésben. Iskolakultúra 10. 3-13 o.

Potts, P. [ed.] (2003), *Inclusion in the City: A Study of Inclusive Education in an Urban Setting*. Routledge Falmer, London; New York. 190.

Ranschburg Jenő (1998), *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Okker Kiadó, Budapest.

RÁCZ Andrea (2006), *Gyermekotthoni dolgozók véleménye a szakmai munka tartalmáról*. KAPOCS 1.

RÉTHY Endréné (2004), *Inkluzív pedagógia*. In: Nahalka István – Torgyik Judit (szerk.): *Megközelítések – Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 231-246 o.

Szikulai István – RÁCZ Andrea (2006), *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, különös tekintettel az otthont nyújtó ellátásokra* - kézirat

Veczkó József (2007), *Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Veres Sándor - Brezovszky Sándor (1989), *A képzettségi hátrányok okai az állami gondozottak körében*. *Gyermek-és ifjúságvédelem* 1-2.

Veressné Gönczi Ibolya (2004), *A gyermekvédelem pedagógiája*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Volentics Anna (1999), *gyermekvédelem és reszocializáció*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

A DOKTORI ÉRTEKEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

I. Tudományos könyvek, könyvrészek, kötet szerkesztése

2004 Varga Aranka (szerk.), Életutak és a Faág. Faág Baráti Kör, Pécs.

2005 Varga Aranka (Arató Ferencsel), A kooperatív hálózat működése. PTE BTK NTI, Pécs

2006 Varga Aranka (Arató Ferencsel), Együtt-tanulók kézikönyve. PTE BTK NTI, Pécs

II. Tanulmányok, tanulmányrészek

1996 Varga Aranka (Derdák Tiborral), Az iskola nyelvezete – idegen nyelv. Új Pedagógiai Szemle 12. 21-37.

1999 Varga Aranka, Amrita – egy diák-társadalmi szervezet. Taní-tani 9.

2001 Varga Aranka (Pálmainé Orsós Annával), A beás nyelv állapota. Iskolakultúra 12. 58-65 o.

2002 Varga Aranka, A gyermekvédelemben élők nyelvi szocializációja. In: Sárícs Tamás (szerk.): Család nélkül. Faág Barát Kör, Pécs.

2002 Varga Aranka, Cigány gyerekek az oktatásban. In: László János – Forray R. Katalin (szerk.): A roma közösségek kultúrája és iskola pszichológiája. PTE BTK Pécs. 178-201 o.

2002 Varga Aranka (Labodáné Lakatos Szilviával és Pálmainé Orsós Annával), A magyarországi cigány nyelvek. In: László János – Forray R. Katalin (szerk.): A roma közösségek kultúrája és iskola pszichológiája. PTE BTK Pécs. 201-230 o.

2003 Varga Aranka (Derdák Tiborral), A hátrányos helyzet tartósodása, Educatio, 4.

2004 Varga Aranka (Arató Ferencsel), Együtműködés az együttnevelésért. Educatio, 3.

2005 Varga Aranka (Kalocsainé Sánta Hajnalkával), Az iskola mint társadalmi és oktatás idea. Educatio. 1. 204-208 o.

2006 Varga Aranka, Multikulturalizmus – inkluzív oktatási rendszer. In: Forray R. Katalin (szerk): Alapismeretek a romológia asszisztens képzéshez, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék

2006 Varga Aranka, Civil közösség a gyermekvédelemben. In: Bakos István (szerk): Találkoztam boldog gyivisekkel is. Echo Innovációs Műhely, Székesfehérvár 62-90 o.

2006 Varga Aranka, A gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzete. Család Gyermek Ifjúság 4. szám

2008 Varga Aranka, A gyermekvédelemben élők inklúziójának esélyei. Új Pedagógiai Szemle, 9. szám 16-24 o.